

1. Bas gáptiń bayanlawıshı sonday qatnaslıq sózinen bolıp, baǵınıńqı qospa gáp arqalı túsindiriledi: Dawıldıń kúshlılıǵı sonday, birew qos qollap gewdeńnen iytergendey keyinge qaray alıp ketedi (T.Qayıpbergenov «Túsiniksizler»).

2. Bayanlawıshı sonsha, sonshellı sózlerinen bolıp kelgende de, bas gáptiń mazmunı baǵınıńqı qospa gáp arqalı túsindiriledi: Túnıń qarańǵılıǵı sonsha, kózine túrtse bilmeıseń (T.Qayıpbergenov «Baxıtsızlar»).

**Toliqlawısh baǵınıńqı qospa gáppler.** Toliqlawısh baǵınıńqı qospa gáptiń quramındaǵı baǵınıńqı qospa gáp bas gáptegi qatnaslıq sóz arqalı bildirilgen tolıqlawısh túsindirip onıń mánisin tolıqtırıp keledi. Toliqlawısh baǵınıńqı qospa gáppler de mazmun hám dúzilisi jaǵınan bir qatnaslıq sózli hám eki qatnaslıq sózli bolıp dúziledi:

Bunday dúzilistegi tolıqlawısh baǵınıńqı qospa gáppler kiris gáppli konstrukciyalarga kúta jaqın keledi. Biraq, kiris gáppli konstrukciyalarda qatnaslıq sóz qollanılsa, onday gáppler kiris gáp yemes, qatnaslıq sózi tolıqlawısh baǵınıńqı qospa gáp dep qaralıwı tiyis.

Eki qatnaslıq sózli tolıqlawısh baǵınıńqı qospa gáptiń baǵınıńqı komponentinde kim, kimde-kim, kimdi, ne, neni qatnaslıq sózleri, bas gápte hár túrli seplik formalı buni, özine, sonı, soǵan t.b. siltew hám ózlik almasıqları qollanıladı. Bul sıyaqlı eki qatnaslıq sózli tolıqlawısh baǵınıńqı qospa gápplerdiń bas gápi baǵınıńqı qospa gápten soń kelip, baǵınıńqı qospa gáp arqalı túsindiriledi: Kim qolına ne ilinse, sonı alıp joǵa rawana bolıp atır (T.Qayıpbergenov «Túsiniksizler»).

Bunday eki qatnaslıq sózli tolıqlawısh baǵınıńqı qospa gápplerdiń bas gápinde qatnaslıq sóz qollanılmay kelıwı de múmkin. Bul jaǵday tolıqlawısh baǵınıńqı qospa gáptiń mazmunıń tolıq bildiriwıne kemislik keltirmeydi. Bas gáptegi qollanıлмаған tolıqlawısh wazıypasındaǵı qatnaslıq sóz gáptiń ulıwmalıq mazmunınan yamasa bas gáptegi awıspalı feyilden bolǵan bayanlawıshınıń balentlılıǵına baylanıslı onıń ornı belgili bolıp turadı: Qaraqalpaq xalqın kimde-kim halsız kórip mensinbese, qalay jazalanatuǵın tanıt (T.Qayıpbergenov).

**Anıqlawısh baǵınıńqı qospa gáppler.** Anıqlawısh baǵınıńqı qospa gáptiń baǵınıńqı qospa gápi bas gáptegi atlıq yamasa qatnaslıq almasıǵınan bolǵan bas aǵzanıń mánisin túsindirip, anıqlap keledi.

Qaraqalpaq tiliniń materiallarında anıqlawısh baǵınıńqı qospa gáp eki qatnaslıq sózli bolıp, orın tártibi jaǵınan bas gáp baǵınıńqı qospa gápten keyin keledi: Jalmen jıynalista qanday sóylegen bolsa, adamlar tarqaǵannan soń da Jiyemurat penen shúyirkelenisip,

hátteki maqtanış penen kewil kótererlik sózler aytısıp atırǵan edi (T.Qayıpbergenov).

Bul anıqlawısh baǵınıńqı qospa gáptiń bas gápinde onıń degen anıqlawıshlar túsirilgen. Túsirilip qaldırılǵan anıqlawıshtıń ornı sol gáptiń ulıwmalıq mazmun hám tartımlanıp kelgen anıqlawıshı sóz arqalı gáp ishinde belgili bolıp turadı.

**Pısıqlawısh baǵınıńqı qospa gáppler.** Pısıqlawısh baǵınıńqı qospa gáp türkiy tilleriniń qaysısında bolsa da, mánisi hám dúzilisi jaǵınan kóp qollanılatuǵın baǵınıńqı qospa gáptiń bir túri. Házirgi türkiy tillerindegi izertlewler hám grammatikalarda onıń semantikalıq túrlerge bóliniwi 7 den 12 ge deyin hár túrli sanda kórsetiledi.

Házirgi qaraqalpaq tilindegi ilimiy miynet hám xabarlıqlarda pısıqlawısh baǵınıńqı qospa gáptiń waqıt, orın sın, salıstırmalı, sebep, maqset, shárt hám qarsılas baǵınıńqı qospa gáp sıyaqlı 8 túri qalıplesken túrde úyrenilip kiyatır. Olar dúzilisi bayanlawısh formasınıń bildiriliwi, baǵındırıwshı dáneker hám dánekerlik xızmettegi sózlerdiń qatnasına qaray bir-birinen ajralıp turadı.

Házirgi türkiy tillerindegi kópshilik grammatika hám sabaqlıqlarda baslawısh, bayanlawısh, tolıqlawısh, anıqlawısh baǵınıńqı qospa gáppler menen bir qatarda, pısıqlawısh baǵınıńqı qospa gáppler funkcionallıq princip tiykarında kóp jıllardan beri úyrenilip kiyatır. Sonday-aq, ózbek tili izertlewshileri tárepinen anıqlawısh, tolıqlawısh, baǵınıńqı qospa gáppler sıyaqlı, pısıqlawısh baǵınıńqı gáptiń de bas gáptiń bir aǵzasına qatnaslı bas gáptiń mazmunı menen baylanısıp, sol arqalı túsindirip keletuǵını sóz etiledi.

Qaraqalpaq tilindegi baǵınıńqı qospa gáppler boyınsha izertlewlerde joqarıda atalǵan «pısıqlawısh baǵınıńqı qospa gáp» terminini menen qollanılmay, «baǵınıńqı qospa gáptiń mánisine qaray túrleri» dep atalıp kiyatırǵanı málim. Haqıyqatında, pısıqlawısh baǵınıńqı qospa gáptiń baǵınıńqı komponenti óziniń predikativlik belgisin saqlaǵan halda jay gáplerdegi pısıqlawısh sıyaqlı, bas gáptegi is-háreket, waqıyanıń mazmunın hár tárepleme sıpatlap, onıń menen pısıqlawıshlıq mánide baylanıladı. Bul jaǵınan pısıqlawısh baǵınıńqı qospa gáppler jay gápplerdi tolıqlawısh hám pısıqlawıshlardıń túsindirip kelgeni sıyaqlı baǵınıńqı qospa gáppler de mazmunı jaǵınan bas gáptiń quramına kirip, gáp ishindegi gáp taqlette is-háreket, waqıyalardı hár túrli pısıqlawıshlıq mánide sıpatlaydı. Biraq, bas gáptiń quramında onıń bir aǵzası sıyaqlı pútkilley sinisip ketpey, baǵınıńqı qospa gáptiń mánidegi gápplik belgisin saqlaydı.

#### **Ádebiyatlar**

1. Абдурахманов А.Г. Основы синтаксиса сложного предложения современного узбекского литературного языка. –Ташкент: изд-во АН Узбекистан, 1960, -С.125.
2. Аскарлова М.А. К критериям придаточных предложений в современном узбекском языке. «Структура и история тюркских языков». –Москва: «Наука», 1971.
3. Awezov M. Házirgi dáwir qaraqalpaq tilinde baǵınıńqı qospa gáppler hám olardıń strukturası. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1976.
4. Dawletov M. Qaraqalpaq tilindegi qospa gápplerdiń geypara teoriyalıq máseleleri. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1993.
5. Dawletov M., Dawletov M., Qudaybergenov M. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili. (Sintaksis). –Nókis: «Bilim», 2010.
6. Dawletov A., Seydullaeva D. Házirgi qaraqalpaq tilinde qospa gáppler. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2010.
7. Maxmudov N., Nurmanov A. Ózbek tilining nazariy grammatikası. –Tashkent: «Fan» 1995.
10. Najimov A. Házirgi qaraqalpaq tili sintaksisi. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1996.
11. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tiliniń grammatikası. –Nókis: «Bilim», 1992.

**REZYUME.** Maqolada T.Qayıpbergenov asarlarındaǵı ergash gapli qo'shma gaplarnı funksional - semantik prinsip asosida o'rganılǵan.

**РЕЗЮМЕ.** В статье мы изучили сложноподчиненные предложения в произведениях Т.Кайыпбергенова на основе функционально-семантического принципа.

**SUMMARY.** In the article, we studied the complex sentences with subordinate clauses in T. Kayipbergenov's works based on the functional-semantic principle.

#### **ASLIYATDAGI PRAGMATIK XUSUSIYATLARNI TARJIMADA QAYTA YARATISH MASALALARI**

**B.T.Tursunbaev** – *assistent o'qituvchi*

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti*

**Tayanch so'zlar:** tarjima, pragmatika, tilshunoslik, leksik-grammatik, leksik-stilistik, antropotsentrik.

**Ключевые слова:** перевод, прагматика, лингвистика, лексико-грамматический, лексико-стилистический, антропоцентрический.

**Key words:** translation, pragmatics, linguistics, lexical-grammatical, lexical-stylistic, anthropocentric.

Geosiyosiy atamalar va antroponimlarnı tarjima qilish oddiy jarayon emas, chunki ularnı tarjimasida o'ziga xos

xususiyatlar va alohida me'yorlar mavjud, chunki u katta siyosiy ahamiyatga ega. Bu nafaqat siyosiy masalalar, balki

madaniy mazmun, milliy tushunchalar va kelib chiqishi bilan ham chambarchas bog'liq.

Bu turdagi atamalar tarjima qilish ikki til, ikki madaniyat, ikki millat va ikki davlat o'rtasidagi diplomatik munosabatlarda ham muhim ahamiyatga ega.

Tarjima nazariyasining asosiy maqsadi matnlarning eng keng doirasi uchun mos tarjima usullarini aniqlash va tarjima jarayoni, fikr va til, madaniyat va nutq o'rtasidagi munosabatlar haqida tushuncha berishdir.

Tilshunoslikning ushbu bo'limining bir necha jihatlari mavjud [2:59]:

Tarjimaning pragmatik xususiyatlari tilning pragmatik fikrining amaliyotga o'tkazilishini ta'minlaydi. Pragmatik, tilni amaliyotga olib keladigan tuzum va qo'llash qoidalarini o'rganishga doir ilmiy yo'nalishdir. Bu pragmatik xususiyatlarning ba'zilari:

1. **Kontekst:** Tarjimada pragmatik, gaplarning va so'zlarining ma'nosi, ularning tarjimada qayta ifodalanishi asliy ma'nosidan tashqari, mazmuni va qo'llaniladigan muhit (kontekst) bilan bog'liqdir.

2. **Intentsiya:** Tarjimada foydalanuvchi manbaa so'zning muqobilini o'rganish va uni tushunish uchun avval foydalanilgan so'zning muqobilini tushunish lozim. Misol uchun, "yomg'ir yog'ga qaraganda kamroq" degan so'z tushuniladigan so'zning ma'nosi hali ko'chaga qaraganda kuchliroqdir.

3. **Kommunikativ maqsad:** Tarjimada, gaplarning kommunikativ maqsadi (izohnomalar, so'zlashish, kelishik va boshqalar) ham e'tiborga olinadi. Bu, gapni tushunish uchun xavfsizlik yaratishda yordam beradi.

4. **Sotsial normativlar:** Tarjimada, gaplarning qo'llanilishi, o'zgarishlari va so'zlashish tarzi o'zbek vaqtlariga mos ravishda bo'ladi. Bu esa, foydalanuvchi to'g'ri fikrda bo'lishi uchun juda muhimdir.

5. **Tafsilotlar:** Tarjimada, foydalanilgan so'z yoki gapning batafsil ma'nosi va ishlatilishi, odatda, sotsial muhit, maqom va muhitga bog'liq bo'ladi.

6. **Tilning dinamikasi:** Tarjimada tilning o'zgarishlari, shu jumladan yangi so'zlar va ifodalar, har xil tuzumlar va so'zlar juda muhimdir. Bu, tarjimaning til o'zgarishlariga mos ravishda tilning zamonaviy holatini o'rganish uchun kerakli bo'ladi.

Asliyatdagi pragmatik xususiyatlarni tarjimada qayta yaratishda tarjimon bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Jumladan, o'zbek tarjimoni aslyat matnini tushunmasligi, pragmatik ma'no ona tili vositalari orqali ifodalanishi mumkin bo'lsada, rus tarjimoni orqasidan ergashishi, aslyatda ifodalangan pragmatik ma'no rus tilida qisman, o'zbek tilida to'la qayta tiklanishi va aksincha aslyatdagi pragmatik potentsial rus tilida to'la, o'zbek tilida esa qisman qayta tiklanishi, shuningdek, aslyatdagi pragmatik ma'no rus tilida yoki o'zbek tilida mavjud bo'lmasligi oqibatida turli tipdagi transformasiyalar orqali ifodalanishi mumkin.

Masalan, quyidgi misolda rus va o'zbek tarjimoni aslyatdagi pragmatik ma'noni kitobxonga tushunarli tarzda yetkazish uchun tarjimada "Kolumbus" so'zini qo'shgan.

- **The hotel, into which they were thus summarely introduced, was a rather remarkable specimen for the time and place [5:83].**

- **ОТЕЛЬ, куда они так неожиданно попали, был для того времени и для горда Колумбуса весьма примечательным заведением.**

- **Ona-bola nogohon ish boshlagan musofirxona o'sha paytlar uchun ham, Kolumbus shahri uchun ham nihoyatda ajib bir dargoh sanalardi.**

Aslyatdagi pragmatik ko'rsatkichlar yoki pragmatik belgilarning tarjimon tomonidan to'g'ri aniqlab olinishi, tarjimada ham ularning to'g'ri qayta yaratilishiga zamin yaratadi.

- **One morning, in the fall of 1880, a middle – aged woman accompanied by a young girl of eighteen, presented herself at the**

**clerk's desk of the principal hotel in Columbus, Ohio, and made inquire as to whether there was anything about the place that she could do [5:92].**

Aslyatdagi "presented, principal hotel, clerk's desk, a young girl of eighteen" kabi so'zlar pragmatik belgilar bo'lib, ularni to'g'ri anglagan tarjimon tarjimada ham ushbu pragmatik belgilarni nisbatan qayta yarata olgan:

- **1880-yil kuzining subhidamlaridan birida yoshi o'tinquiragan bir ayol o'n sakkizga kirgan qizi bilan Kolumbus shahridagi (Ogoyo shtati) manaman degan mehmonxonaga bosh suqdi-da, nozirga yaqinlashib, bu yerda birorta ish topilarmikin, deb so'radi.**

Tarjimonning aslyatdagi pragmatik xususiyatlarni sodalashtirib o'g'irishga urinishi, ya'ni undagi emotsional, stilistik, obrazli aspektlarni e'tibordan chetda qoldirib "asosiy ma'no"ni berishga urinishlari tarjimada yaxshi natija bermaydi. Bunday tarjima qisqa muddatda retseptorni matnning asosiy mazmuni bilan tanishtirish maqsadida qilinsagina, o'zini oqlashi mumkin. Aks holda, bunday sodalashtirilgan tarjima adekvat tarjimaning boshlang'ich etapi sifatida qaraladi [7:38].

Inglizcha va qoraqalpoqcha (Qoraqalpog'iston tilining muhokamasi) tarjimaning pragmatik vazifalari o'zaro farq qiladi, chunki har bir tilning o'ziga xos pragmatikasi va uning til o'zgarishlari va kommunikatsiya usullari mavjud.

1. Inglizcha tarjimada pragmatik vazifalar:

a) **Kommunikatsiya ko'rsatish:** Inglizcha tarjima asosan kommunikatsiya ko'rsatish uchun ishlatiladi, masalan, xabarlarini tushunish, maqola yoki kitoblarni tarjima qilish.

b) **Ma'nolarni o'g'irish:** Tarjimaning vazifasi ma'noni o'g'irib chiqarish va asosiy mazmunni ko'rsatish.

c) **Sotsial va kontekstual normativlarni o'rgatish:** Tarjimada sotsial va kontekstual normativlarni (masalan, tabiiy bo'lish, so'zlashish usullari, adabiyot va boshqalar) o'rgatish muhimdir.

d) **Qo'llanish:** Tarjimaning pragmatik yondashuvlari to'g'risida ma'lumot berish, masalan, so'zlar qanday tilda foydalaniladi va ularning haqiqiy hayotda qanday ma'nosini o'z ichiga oladi.

2. Qoraqalpoqcha tarjimada pragmatik vazifalar:

a) **Tilning aloqadorligi:** Qoraqalpoqcha tarjimada, tilning jamiyat, adabiyot va aloqadorliklariga e'tibor qaratilishi kerak. Masalan, Qoraqalpoq tili aholining ayrim odatlari va adabiyoti tarjimaga ta'sir qiladi.

b) **Muhokama va muloqotlarni tushunish:** Qoraqalpoqcha tarjimada, muloqotlarni va muhokamalarni tushunish muhimdir. Bu tilning jamiyatdagi o'rni tushunishga yordam beradi.

c) **Tafsilotlar va ilova:** Qoraqalpoqcha tarjimada, tafsilotlar va ilovalarning qo'llanilishi juda muhimdir, chunki bu tilning o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

d) **Sotsial va ma'rifiy ko'nikmalar:** Tarjimada, sotsial va ma'rifiy ko'nikmalar, masalan, milliy adabiyot va ma'naviyat, qo'llaniladi. Bu tilning jamiyatdagi o'rni o'rganishga yordam beradi.

Har bir tilning pragmatikasi uning tabiiy, ijtimoiy va tarixiy konteksti bilan bog'liq bo'lib, bu tilning to'g'ri tarjima qilishda juda muhimdir.

Ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi tarjima asarlarining pragmatik xususiyatlari, har bir tilning tabiiy, ijtimoiy va tarixiy muloqotlari bilan bog'liqdir. Bu xususiyatlar quyidagi ko'rinishlarda ko'rinadi:

1. **Ijtimoiy kontekst va normativlar:** Har bir tarjima asri ijtimoiy kontekst va normativlar bilan muayyan bo'ladi. Ingliz tilida yozilgan matn odatda kultura, ijtimoiy qoidalar va odatlar bo'yicha yozilgan bo'lishi mumkin. O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi tarjima asarlari esa o'z ijtimoiy muloqotlari, adabiyot va normativlari asosida shakllanadi.

2. **Maqsad va mazmuni tushunchalar:** Tarjima asarlari til o'zgarishlarini asarning maqsadi va mazmunini

yaxshi ifodalovchi bo'lishi lozim. Bu pragmatik xususiyat, matnning yo'nalishini tushinishda va o'rganuvchilar uchun ma'lumotlarni yaxshi o'tkazishda muhimdir.

**3. Tilning dinamikasi:** Tilning o'zgarishlari va yangiliklari ham tarjima asarlarning pragmatik xususiyatlaridan biridir. Yangi so'zlar, ifodalar va so'zlashish usullari tarjimada o'zgarishlarga sabab bo'ladi.

**4. Kommunikativ maqsadlar:** Tarjima asarlari odatda kommunikativ maqsadlar uchun yoziladi. Bu maqsadga muvofiq matnning tushunishini va o'rgatishini ta'minlaydi.

**5. Sotsial va ma'rifiy ko'nikmalar:** Har bir tilning sotsial va ma'rifiy ko'nikmalariga e'tibor qaratilishi lozim. Tarjima asarlari o'z mazmunlarini o'zbek va qoraqalpoq tilining ko'nikmalariga mos ravishda ifodalashadi.

**6. Kontekstual o'zgarishlar:** Tarjima asarlari odatda o'z asliy kontekstidan chiqib, yangi kontekstda yaratiladi. Bu pragmatik xususiyat, tarjima qiluvchining matnni doimo so'zning o'zini tarjima qilishdan ziyod qiyin o'rganishiga sabab bo'ladi [8:73].

Shunday qilib, ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi tarjima asarlari o'z xususiyatlari va pragmatik o'zgarishlari bilan ajralib turadi, shuning uchun har bir tilning tarjima asarlari o'ziga xos pragmatik xususiyatlarga ega bo'ladi.

Muallif nima uchun tarjimani qiyinlashtirib, ushbu elementlardan foydalangan? Savolga javob berish uchun - muammoga bir yechim topish zarur.

Muallif tomonidan obraz yaratish uchun maqsadli ravishda qo'llaniladigan grammatik iboralar o'rganilayotgan tildagi nutqqa xos bo'lgan boshqa agrammatik shakllar yoki o'qimagan odamlarga xos bo'lgan so'zlashuv tuzilmalari bilan qoplanishi mumkin. "Tom Soyerning sarguzashtlari" dan bir misol bunga misol bo'ladi: Tom and Huck Finn are wading through the graveyard: "Hucky, do you believe the dead people like it for us to be here?" Huckleberry whispered:

"I wisht I knowed. It's awful solemn like, ain't it?" "I bet it is." - Tom va Xak Finn qabriston bo'ylab sayr qilishmoqda: "Hakki, o'lganlarga bizning bu erda bo'lishimiz yoqadi deb o'ylaysizmi?" Xeklberri pichirladi: "Bilishni xohlardim. Bu juda dahshatli, shunday emasmi? "Bo'lganda qandoq?! [4:53]."

Asarlarni turli tillarga tarjima qilish ularni maqsadli auditoriyaning lingvistik, madaniy va pragmatik xususiyatlariga moslashtirishni o'z ichiga oladi. Asarlarni ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillariga tarjima qilishda e'tiborga olinishi mumkin bo'lgan ba'zi pragmatik xususiyatlar:

**Madaniy ma'lumotnomalar:** Tarjimonlar asl asardagi madaniy havolalar maqsadli tillardagi tomoshabinlar tomonidan qanday tushunilishini hisobga olishlari kerak. Ular ekvivalent havolalarni topishlari yoki ularni izohlarda yoki lug'atlarda tushuntirishlari kerak bo'lishi mumkin.

**Idioma va iboralar:** Idioma va iboralar ko'pincha tillar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmaydi. Tarjimonlar bir xil ma'no va ohangni bildiradigan ekvivalent iboralarini topishlari kerak.

**Rasmiylik va ro'yxatga olish:** Turli tillarda rasmiyatchilik va registrarning turli darajalari mavjud. Tarjimonlar rasmiyatchilik va ro'yxatga olish darajasi maqsadli auditoriya kutganlariga mos kelishini ta'minlashi kerak.

**Pragmatik konventsional:** Har bir tilda xushmuomalalik, to'g'ridan-to'g'rilik va muloqotning boshqa jihatlariga oid o'ziga xos pragmatik konventsional mavjud. Tarjimonlar ushbu konventsionalardan xabardor bo'lishlari va tarjimaning ularga rioya etilishini ta'minlashlari kerak.

Gapning tuzilishi va sintaksisi: Tillar jumla tuzilishi va sintaksisi jihatidan farq qiladi. Tarjimonlar tarjima qilingan

matn maqsadli tilda tabiiy ravishda o'qishi uchun jumlarlar va iboralarni qayta tartibga solishlari kerak.

**So'z tanlash:** Tarjimonlar asl matnning ma'nosini to'g'ri yetkazadigan so'zlarni tanlashlari kerak, shu bilan birga maqsadli tildagi nyuanslar va konnotatsiyalarni hisobga olishlari kerak.

**Hazil va so'z o'yini:** Hazil va so'z o'yini ko'pincha tilga xos nyuanslar va madaniy havolalarga tayanadi. Tarjimonlar maqsadli auditoriya bilan rezonanslashadigan ekvivalent hazil va so'z o'yini topishlari kerak.

**Ismlar va sarlavhalar:** Ismlar va unvonlarni tarjima qilish qiyin bo'lishi mumkin, ayniqsa ular madaniy yoki tarixiy ahamiyatga ega bo'lsa. Tarjimonlar ism va sarlavhalarini tarjima qilish yoki ularni asl shaklida saqlash to'g'risida qaror qabul qilishlari kerak.

**Matnning joylashuvi va formati:** Tarjimonlar matnning joylashuvi va formati maqsadli tilda qanday o'zgarishini hisobga olishlari kerak. Masalan, ba'zi tillar o'ngdan chapga, boshqalari esa chapdan o'ngga o'qiladi.

**Mahalliyashtirish:** Mahalliyashtirish tarjimoni maqsadli auditoriyaning madaniy, ijtimoiy va siyosiy kontekstiga moslashtirishni o'z ichiga oladi. Bu bayramlar, voqealar yoki siyosiy arboblarga havolalarni o'zgartirishni o'z ichiga olishi mumkin.

Ushbu pragmatik xususiyatlarni hisobga olgan holda tarjimonlar ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillarida nafaqat to'g'ri, balki maqsadli auditoriyaga ham mos keladigan tarjimalar yaratishlari mumkin.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, tarjimon yaxshi tarjima qilishga intilishida, shunga qaramay, o'z dunyoqarashiga ta'sir etuvchi va tarjimaga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatuvchi o'sha davrga xos madaniy-adabiy yo'nalishlar ta'sirini o'z zimmasiga oladi. Bu bizni tarjima tarixiga qaytaradi.

Tarjima nazariyasidagi yana bir masala moslashuvdir. Tarjimaning dastlabki bosqichlarida qo'llanilgan va keyinchalik an'anaviy tus olgan. Tarjimonlar asl matnni o'quvchiga tushunarli va oson o'qilishi uchun ko'pincha shu usulga murojaat qilganlar. Ushbu yondashuv ba'zan asl matnning murakkab, qiyin qismlari uchun qo'llaniladi. Tarjimon asl nusxaga tanqidiy va tadqiqotchilik nuqtayi nazaridan qaraydi, asardagi ortiqcha fikrlarni qisqartiradi va tashlab ketadi, ixcham izoh beradi. Shu bilan birga u ba'zan o'zi rozi bo'lmagan va qo'llab-quvvatlamaydigan epizodlar, qismlar, syujet konfliktlariga yangi o'zgartirishlar kiritadi. Peyzaj, portret va realliklarni tarjima qilish ham bir qancha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu hali ham nazariy asosda yangi tadqiqotlarni talab qiladi. Ko'pgina asarlarda muallifning personajni o'ynashdagi o'ziga xos xususiyati ham portret ta'riflari va xarakteristikalarini, manzara tasvirlari, muallif tasvirlari, lirik sahnalar va hokazolardan iborat, yon tomondan ko'rish mumkin. Ko'pgina tarjimonlar tarjimaning bu jihati bilan kurashadilar. Tajribalilar matnni iloji boricha ma'noga yaqinlashtirishga harakat qilishadi. Ba'zan u o'z bilimini va pozitsiyasini o'zgartiradi. Tarjima pragmatikasi va tarjimaning pragmatik jihatlari va xususiyatlari kelgusida yangi tadqiqotlar orqali to'liq oydinlashadi. Shundan so'ng badiiy adabiyotda psixologizmlarning ko'chirilishi tarjima nazariyasi bo'yicha izlanishlarni kutmoqda. Ushbu maqolada biz tarjimaning ba'zi nazariy masalalari, tarjimaning pragmatik va sotsiolingvistik masalalari, rol munosabatlari va milliy moslashuv va moslashuvni qo'llash turlarini ko'rib chiqdik. Bu kelajakdagi tadqiqotlar uchun faqat yo'nalish. Shu bois, bu boradagi izlanishlar davom etadi. Mahalliy tarjima asarlarini chuqur tahlil qilgan holda, tadqiqot tarjimashunoslikka oid yangi tadqiqotlar bilan davom etadi.

#### Adabiyotlar

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие. – М.: "Флинта", «Наука», 2010. –С. 193.
2. Караулов Ю.Н. Язык и личность. – М.: 1989. –С. 146.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: «Академия»,

2001. –С. 428.

4. Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. – Т.: “Ўқитувчи”, 1982. 236-б.

5. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari: darslik. – Т.: “Fan», 2005. 352-б.

6. Дементьева Н.А. Диссертация на тему «Адъективные компрессивы в языке и речи (диахроническое исследование)», скачать бесплатно автореферат по специальности ВАК РФ 10.02.04 - Германские языки. –С. 156.

7. Salomov G., Komilov N. Tarjimon mahorati. –Toshkent: «Fan». 1979. 196-б.

8. Safarov Sh. Pragmalingvistika. –Toshkent: 2008. 40-41-б.

**REZYUME.** Mazkur maqolada asliyatdagi pragmatik xususiyatlarni tarjimada qayta yaratish masalalarining nazariy hamda amaliy ahamiyati o'rganiladi. Manbaa matnining tushunarsiz taqdimoti bilan barcha so'zlarning o'zi aniq, ammo aytilganlarning umumiy ma'nosi aniq emas. Qoida tariqasida, tushunarsizlik manba matn muallifining o'z fikrlarini bildirish qobiliyatining etarli emasligi, bir tildan boshqa tilga yomon tarjimasi tufayli yuzaga kelishi tadqiq qilinadi.

**РЕЗЮМЕ.** В данной статье рассматривается теоретическая и практическая значимость вопросов воссоздания прагматических черт оригинала в переводе. При неразборчивом изложении исходного текста сами слова понятны, но общий смысл сказанного неясен. Как правило, непонятность исследуется из-за недостаточной способности автора исходного текста выражать свои мысли, плохого перевода с одного языка на другой.

**SUMMARY.** This article examines the theoretical and practical significance of the issues of recreating the pragmatic features of the original in translation. When the source text is presented illegibly, the words themselves are understandable, but the overall meaning of what is said is unclear. As a rule, obscurity is investigated due to the insufficient ability of the author of the source text to express his thoughts, poor translation from one language to another.

## **Ўқитувчи**

### **ҒАРБ АДАБИЙ ТАФАККУРИНИНГ ЎЗБЕК АДАБИЁТИГА ТАЪСИРИ**

**Ф.К.Алланазарова** – катта ўқитувчи

*Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини*

**Таянч сўзлар:** хикоя, афсона, зулм, ўравонлик, рамз, уйғунлик, ростлик, қаҳрамон, восита, жисм, сюжет, талкин, мавжудлик.

**Ключевые слова:** рассказ, легенда, угнетение, насилие, символ, гармония, истина, персонаж, средство, тело, сюжет, интерпретация, присутствие.

**Key words:** story, legend, oppression, violence, symbol, harmony, truth, character, means, body, plot, interpretation, presence.

Янги давр ҳикоячилиги ўз-ўзидан шаклланаётган адабий ҳодисаларнинг кўриниши эмас. Негаки, истиклол йилларида яратилган насрий экспериментлар қайсидир маънода жаҳон адабий-бадий дурдоналарининг бир кўринишидир. Жумладан, талкин ва тасвирида олға силжишлар даври бўлган модернистик, яъни нералистик изланишлар Кафка, Камю, Жойс сингари адабий ҳодисаларнинг маълум маънода таъсирини ҳам эслатади бизга.

Миф – бадий асарда универсал ҳодиса бўлиб, уни ҳар бир ёзувчи ўзининг имкони, истеъдоди, билим ва тажрибаси билан бойитади. Айниқса, XX аср ўзбек ҳикоячилиги тажрибаси шуни кўрсатадики, бу ҳодиса жаҳоннинг илғор адабиёт мактаблари вакиллари таъсирида янада сайқалланди. XX аср бошларида бадий наср такомиллида ҳаётни ўзидек қилиб тасвирлаш, мавжуд тузум асл ҳақиқатларини фош қилишда А.Қодирийнинг “Улоқда”, Чўлпоннинг “Қор қўйнида лола”, Ғ.Ғуломнинг “Менинг ўғригина болам”, А.Қаҳҳорнинг “Ўғри” сингари ҳикоялари шулар сирасига киради. Булар анъанавий йўсинда жамиятдаги баъзи иллатларни, иқтисодий-ижтимоий таназзул оқибатларини ҳаққоний кўрсатиб бера олгани билан асрлар оша яшаб, бугунги кунимизда ҳам китобхонлар диққатидан сира тушган эмас! Кейинчалик 60-70 йиллар авлодида бир ёклама колхозлаштириш сиёсати авж олди. Айрим ёзувчилар уруш ва ундан кейинги давр одамлари руҳиятини тасвир қилишдан нари ўтолмадилар. XX аср ўзбек ҳикоячилиги мактаби маҳсуллари қарийб мингдан ошса ҳам, улардан саноклиларигина бугун ҳам ўқиш учун муҳим саналади. Даврнинг мафкураси таъсирида битилган асарлар тарих саҳифаларидан ном-нишонсиз йўқ бўлиб кетди.

Мифопоэтик тафаккур тарзи асрлардан буён эпосларда яшаб келмоқда. Ёзма адабиёт пайдо бўлгандан кейин Навоий давригача у ёки бу жанрда синкретик кўринишда намоён бўлди. Навоийнинг барча асарларида ўзи яратган мифологик тафаккур мавжуд. У ўша давр мифологиясини ўлмас обида “Хамса” тимсолида янгилади. Проф. Ҳ.Умurov: “Ёзувчи ҳар бир қаҳрамоннинг овозини, юз ифодасини, кечинмасини, сўзлашини услубини бериш учун, унинг хатти-ҳаракатини, ифода йналишини асослаш учун, албатта,

ўша қаҳрамонларнинг қиёфасига киришни шарт қилиб қўйяди. Бусиз, ёзувчи қаҳрамоннинг ўша шароитдаги, айти шу вазиятдаги қалб ҳолатининг ўзига хослигини тасвирлай олмайди. Дарвоқе, тасвирланаётган шахс билан ёзувчининг шахси ўртасида ўхшашлик бўлмаса-да, унда ёзувчи автобиографиясининг унсурлари кўринмаса-да, барибир, ўзининг юзлаб қаҳрамонларнинг ички табиатига мос ўзак нуқталарни топиб тасвирлаш қудратига эга. Чунки, юқорида айтганимиздек ҳар биримизда яширин тарзда инсоний хусусиятларининг ҳаммаси мавжуд, лекин улардан қай бири бўлсин ички эҳтиёж (қаҳрамон характер) талаби билан биринчи планга чиққанида, ёзувчи тасаввурда жонлана беради. Баъзилар ўйлагандек ҳамма дунёда бор руҳий кечинмаларни ёзувчи бошидан ўтказган бўлиши шарт эмас” [3:83]. Ҳақиқатдан ҳам, мана шу манбада келтирилганидек, ёзувчи ўзининг ҳар бир асарида – рамзни ҳаёлот дунёсида яратади. У аввалдан бор бўлган ҳаёт ҳақиқати бўлиши мумкин. Санъат асари шуниси билан гўзалки, ёзувчида мана шу хислатлар симфонияси яққол кўзга ташланади. Этибор берадиган булсак, Н.Эшонқул ҳикояларида метафора – рамз универсаллик касб этиб, жамиятнинг ичкарасидаги мувозанатга салбий таъсир кўрсатадиган иллатларни фош қилишга қаратилади. У муҳаббат ёки бирор бир жамият ҳаёти ҳақида бўладими, туш ва ўнгари кечаётган одамзод умрини сарҳисоб қилганлигида қабариб кўринади. Мифопоэтик унсурлар ғарбликларнинг тасаввуридан жуда фарқ қилади. У баъзи ҳикояларида исмсиз қаҳрамонлар тақдиридан сўз юритганлигининг шохиди бўламиз:

“Келинчак ўз эрини мураккаб ва бир китобни ўқийётгандай машаққат билан баъзан адашиб, гумонсираб, рашк қилиб ўқирди. Бироқ охир-оқибатда ҳаммасига қўл силтаб лоқайд ва бепарво бўлиб қоларди: эрини энди истамай, безиллаб, бундан ҳам бешбаттар юраги совиб кетишидан кўрқиб, хижил ва ланжлик билан ўқирди. Ким билади, у балки бу сирли ва чигал китобда эрининг бегона аёл билан бўлган саргузаштини ҳам гўё ҳар куни кўриб юрган ҳодисадай гўё ўзига мутлоқо алоқаси йўқдай, гўё юз марталаб ўқилган сийка бир хатни ўқигандай, гўё шундай бўлиши табиийдай хотиржам ва бепарво ўқиб чиққандир. Балким кўнглидаги рашк, алам ва ўзга аёлга